

Újabb adalékok és helyesbítések Apáti Madár Miklós életrajzához

Oláh Róbert

Apáti Madár Miklós könyves műveltsége után nyomozva, műveit fellapozva, omniáriumát¹ és peregrinációs albumát² újraolvasva, valamint a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár fondjait kutatva szembesültem azzal, hogy a korábban megjelent értekezésekben felvázolt pálya és az említett források között számos eltérés tapasztalható. Ezért közlöm az újabban felmerült adatokat, helyesbíttem a régieket, aktualizálva a 17–18. század fordulóján élt református lelkész életrajzát. A tanulmány második részében Apáti műveltségének gyökereit vázoló fel, mivel ezen a területen is hiányosak az eddig megjelent írások. Mindez bevezetőként is szolgál a lelkész olvasmányanyagának feltárásához.³

Debrecentől Debrecenig

Apáti Madár Miklós (1662–1724) életét előbb Bán Imre tanulmánya,⁴ majd Zoványi Jenő szócikke⁵ tárta fel, eredményeiket legutóbb Pándy Árpád⁶ foglalta össze.

1662. december 4-én született Debrecenben, apja tanácsos, majd főbíró, anyja Méliusz Juhász Péter unokája volt.⁷ A Kollégium felsőbb osztályába 1681. február 21-én lépett. 1682 és 1684 között publicus praeceptor volt,⁸ majd apja támogatásával⁹ peregrinálni indult Németalföldre. Ladányi

---

¹ Apáti Madár Miklós omniáriuma, 1680–1717. – A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (továbbiakban: TtREK Nk.) R 617. (továbbiakban: Apáti: Omniárium.)

² Apáti Madár Miklós peregrinációs albuma, 1687–1689. – TtREK Nk. R 689. (továbbiakban: Apáti: Peregrinációs album.)

³ Ld. erről: OLÁH RÓBERT: Egy református lelkész könyves műveltsége, Apáti Madár Miklós olvasmányai. I-II. In: *Magyar Könyvszemle*, 2013. 145-164., 322-335. p.

⁴ BÁN IMRE: Adatok Apáti Miklós életrajzához. In: *Filológiai Közlöny*, 1958. 433–439. p. (továbbiakban: BÁN, 1958.)

⁵ ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav., bőv. kiad.) (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 30–31. p.

⁶ PÁNDY ÁRPÁD: Apáti Miklós – a nagy hírű szónok. In: *Irodalmi Szemle*, 2006. március. 83–94. p. (Megjelent önálló füzetként is: Nagykapos, 2006.)

⁷ TtREK Nk. Rmk 156. Méliusz *Herbárium*ába saját kezűleg jegyezte be: „Ex lib(ris) Nicolai Apáti de Debr(ecen) de Matre Nepotis Authoris”. Említi: BÁN IMRE: Méliusz Juhász Péter. (1536?–1572) In: *Uő: Eszmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1976. 81. p., 44. sz. jegyz.

⁸ Tanítványairól vezetett listáját őrzik: Apáti: Omniárium. 138–142. p. Említi: BÁN, 1958. 435. p. Előbb a rudimentisták, később a quartariusok (szintaxisták) tanára volt. Ld. Iskolatörténeti adattár. Szerk.: Thury Etele. Pápa, 1908. II. köt. 157. p.

⁹ „Magam költségével promoveáltam” – írja róla az apa. Ld. JAKAB ELEK: II. Apafi Mihályné Bethlen Kata hagyatéka. Második közlemény. In: *Századok*, 1883. (továbbiakban: JAKAB, 1883.) 786–787. p. 1669-ben Szoboszlai N. Sámuel, felesége közeli rokonát is segítette teológiai és orvosi tanulmányaiban, Szoboszlai ezért részben neki

Sándor feltételezése szerint Angliában is járhatott, de erre eddig nem találtam adatot.¹⁰ Omniáriumába feljegyezte, hogy 1685. június 8-án indult el és 1689. szeptember 15-én tért haza (azaz indult el Németalföldről).¹¹ Érdekes jelenség, hogy album amicorumában nyolc, 1686. május 19. és 24. között, Debrecenben keltezett bejegyzést¹² találunk, miközben a leideni egyetem anyakönyve szerint már 1685. augusztus 20 óta kint tartózkodott.¹³ Weszprémi (véltetően a peregrinációs album bejegyzései alapján) szintén 1686-ra teszi a beiratkozást.¹⁴ Apáti ezek szerint vagy a subscribálás után hazalátogatott Debrecenbe (amire más peregrinusok esetében volt példa), vagy az album amicorumát küldték utána valamelyik Németalföldre utazó diáktársával 1686 derekán.

Tótfalusi Kis Miklós a hazatérő Apátira és Bánki Jánosra bízta frissen kinyomtatott „Aranyas Bibliáinak” és zsoltárainak nagyobb részét. Az út viszontagságai közismertek: balesetet szenvedtek, és többször letartóztatták őket.¹⁵ Első hazai szolgálati helye Galambos Ferenc, II. Rákóczi Ferenc későbbi tábornokának deregyői udvarában volt. 1691. szeptember 12-én vette felségül a nemesi udvarban nevelkedett Varannai Klárát, akitől később több gyermeke született. Zoványi szerint 1703-tól Nagykaposon, majd Dobóruszán, 1707 októberétől pedig Varannón szolgált. 1713-tól Lasztocon, majd Nagytoronján, 1718-tól Bodrogkeresztúron volt lelkész. Végül 1721 nyarától a debreceni ispotályi templomba hívták el. A Weszprémi nyomán járó Herpay Gábor azt írja, hogy 1724 karácsonyán hunyt el Apáti, aminek viszont ellentmond a Városi jegyzőkönyv, mely szerint 1724. november 11-én halt meg és 13-án temették.¹⁶ November 10-én előbb Erzsébet nevű húga, november 20-án pedig Pathai Sámuel (aki Erzsébet fia, vagyis Apáti unokaöccse lehetett) és Szoboszlai Sámuel (Apáti egyik rokona anyai ágon) a tanács előtt „contradicáltak” a testamentumá-

---

ajánlotta disputációját. Ld. RMK III. 6571. Elképzelhető, hogy Apáti az ő példája nyomán folytatott teológiai és az orvosi tanulmányokat.

¹⁰ BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. Bp., 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) 491., 1428., 2475., 2902. p.

¹¹ Apáti: Omniárium. 8v. p. (Újrakezdődő lapszámozás.) Zoványinál (véltetően sajtóhiba miatt) 1689. szeptember 5. szerepel. ZOVÁNYI, 1977.

¹² Az aláírók: Csúzi Cseh Jakab, Szenczi A. Pál, Lisznyai Kovács Pál, Karmaczi Vári Mihály, Pathai S. István, Pathai K. István, Szabadszállási K. István, Létai K. Mihály.

¹³ Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV. Hagae Comitum, 1875. (továbbiakban: Album, 1875.) 676. p.

¹⁴ WESZPRÉMI ISTVÁN: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz I. és II. tized. Ford.: Vida Tivadar. Bp., 1970. (továbbiakban: WESZPRÉMI.) 66. p. Feltehetően id. Apáti feleségének unokaöccse lehetett Szoboszlai. Ld. erről: BÁN, 1958. 435. p., 9. sz. jegyz.

¹⁵ WESZPRÉMI. 69–71. p.

¹⁶ Az 1724. évi városi jegyzőkönyv szerint „Die 11. novembr(is) Ispotálybeli Praedicátor Apáti Miklós Ur meg hala, 13tia Novembr(is) el temették.” Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML) IV.A. 1011/a. (= Debrecen város tanácsának iratai.) vol. 32. fol. 137.; WESZPRÉMI. 73. p.; HERPAY GÁBOR: A debreceni református ispotály története, 1529–1929. Debrecen, 1929. (továbbiakban: HERPAY, 1929.) 132. p.

nak.¹⁷ Legkésőbb 20-án már nyilvános lehetett a végrendelet, akkor tehát már nem élt a lelkész.

Zoványi adatainak részben ellentmondanak, részben pedig pontosításra ösztönöznek az omniárium (Bán Imre¹⁸ által már részben közölt) családi bejegyzései,¹⁹ valamint Apáti 1717 és 1724 között többször átfogalmazott autográf sírverse.²⁰ Ezeket figyelembe véve így rekonstruálható Apáti életrajzi kronológiájának 1690-től 1724-ig terjedő szakasza:

1690 végén Galambos Ferenc udvarában, Deregnőn kezdte lelkészi pályáját.
1695/1696-tól 1698-ig Nagykaposon lelkészkedett.
1698-tól 1703/1704-ig Dobóruszkán élt.
1703/1704-től 1710-ig Varannón szolgált.
1710 és 1714 között Lasztóc, majd
1714-től 1718-ig Nagytoronya következett állomásként.
1718/1719-től 1721 nyaráig Bodrogkeresztúron volt lelkész.
1721-től 1724-ig utolsó szolgálati helye a debreceni ispotályi templomban volt.
1724. november 11-én hunyt el.

A helyneveket sorra véve – Makkai²¹ szavaival élve – Apáti Miklós a Felvidék délkeleti részén „nemesi udvarházak, kis falvak papjaként hányódott a kuruc szabadságharc viszontagságai között.” Érdemes megjegyezni, hogy Deregnő nemesi udvar központja volt, Nagytoronyán a 17. században épült a község református temploma.²² Varannó jobbágyi szolgálatra kötelezett filiája volt Izsép és Visnyó, az itteni lelkész a 17. században hat évtizeden át a zempléni megye északi részén élő (szláv és magyar ajkú) evangé-

¹⁷ MNL HBML IV.A. 1011/a. vol. 32. vége.

¹⁸ BÁN, 1958. 438. p.

¹⁹ Apáti megörököltette, hogy 1696. augusztus elsején született József fia kaposi prédikatorságában. Apáti: *Omníarium*. 1r. p. Ugyanitt olvashatjuk, hogy 1698. szeptember 7-én született Gábor fia Dobóruszkán, majd Julianna lánya ugyanott 1700. szeptember 14-én. Alig olvashatóan, a többire merőlegesen pedig az áll, hogy 1703. szeptember 14-én Krisztina nevű leánya született szintén Ruskán. Apáti: *Omníarium*. 2v. p. Ugyanezen levél rectóján emlékezett meg arról, hogy Mária lánya varannói prédikatorsága alatt született 1706. szeptember 7-én, Klára leánya pedig 1708. október 11-én. 1710. augusztus 17-én József fia Varannón halt meg. Varannói működéséről ad hírt az *omniarium* újrakezdődő lapszámozással ellátott része, ahol 1706. február 25-én „Concionator Varannoviensis”-nek titulálja magát. Apáti: *Omníarium*. 29r. p. 1713 augusztusában pedig Lasztócon keltezte a Vári Mihályhoz írott *Vigasztaló levelét*. Ld. a 31. sz. jegyz.

²⁰ Apáti: *Omníarium*. 30v., 31r., 32v., 33r. p. (Újrakezdődő lapszámozás.)

²¹ MAKKAI LÁSZLÓ: Debrecen iskolájából ország iskolája. (1660–1703) In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988. (továbbiakban: MAKKAI, 1988.) 61. p.

²² Ld.: Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monografiája. Szerk.: Sziklay János – Borovszky Samu. Bp., 1896. 23. p. (Zemplén vármegye vonatkozó részei.)

likusok felvigyázója volt.²³ Ezeknél valószínűleg rosszabb szolgálati helyek is voltak a környéken.

Apáti életének második feléről keveset tudunk. Halála előtt 3 évvel került vissza szülőhelyére,²⁴ az egyházkerület központjába, ahol nem voltak megelégedve a szolgálatával.²⁵ Bán Imre úgy vélte, hogy Apáti addigra „megtört, beteg ember lett.”²⁶ Túl járt már a hatvanadik életévén, felesége 1709-ben elhunyt, hat gyermekéből csak Julianna érte meg a felnőtt kort, de ő is meghalt 1719-ben.²⁷ Erzsébet nevű húga, Pathai K. István²⁸ debreceni lelkész özvegye viselhette gondját az idősödő ispotályi prédikátornak.²⁹ Hazaérkezése után Apáti szinte elnémult, legalábbis ami a nyomtatott műveket illeti. Amsterdamban már sajtókész *Utilitas pathematum animorum*, a descartes-i alapokon nyugvó lélektan, amiről Pierre Poiret³⁰ is elismerően nyilatkozott, sosem jelent meg, mára kézírata is elkallódott. 34 évi szolgálata alatt prédikációk százait írhatta, de nyomtatásban csak a Vári Mihály lányának halálára írott *Vigasztaló levele*³¹ maradt ránk.

²³ 1663-ban (Mikolai Hegedűs János idején) kiválva a zempléni reformátusok igazgatósa alól a sárosi evangélikus egyházmegyéhez csatlakoztak. Ld.: Zempléni vizitációk, 1629–1671. Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései. Szerk.: Dienes Dénes. Sárospatak, 2008. (Acta Patakina, 21.) 274. p., 135. sz. jegyz.; 438–440. p.

²⁴ Elhívását és az évenkénti papmarasztás eseményeit nyomon követhetjük a városi jegyzőkönyvben. Elhívásáról 1721. július 31-én döntött a tanács: „T(iszteletes) Apáti Miklós Ur(am)nak hivatal adassék az Ispotalyban Praedicatorásra.” MNL HBML IV.A. 1011/a. vol. 30. fol. 416. 1722. december 26-án megmarasztották: „Pro Xenodochiali D(ominus) Nicolaus Apáti Praedicante.” Uo. fol. 649.

²⁵ Az 1723. évi városi jegyzőkönyvben a december 26-án esedékes papmarasztásról olvashatjuk: „Xenodochialis Praedicans D(ominus) Nicolaus Apáti Siquidem Sine omni emolumenta Plebis profiteretur, non obstantibus jam praevis praemonitionibus dimittendus decernitur.” MNL HBML IV.A.1011/a. vol. 30., fol. 791. Két hét múlva, 1724. január 9-én megenyhültek a szenátorok: „Ispotálybéli Praedicator T(iszteletes) Apáti Miklos Ur admonealtatván, 's circumscibáltatván, ezen Esztendőreis marasztassék meg.” MNL HBML IV.A.1011/a. vol. 32., fol. 21. Ld. még: HERPAY, 1929. 132. p.

²⁶ BÁN, 1958. 439. p.

²⁷ 1716-ban Újhelyi Domoky Zsigmondhoz ment feleségül. 1719-ben született Zsigmond Móric fiuk, de Julianna belehalt a szülésbe, fia alig 3 hónapot élt. Ld. Apáti: Omniarium. 31v. p. (Újrakezdődő lapszámozás.)

²⁸ Életére ld.: ZOVÁNYI, 1977. 459–460. p.

²⁹ BÁN, 1958. 438. p.

³⁰ Poiret és Apáti kapcsolatáról: TURÓCZI–TROSTLER JÓZSEF: Magyar cartesiánusok. In: Uő: Magyar irodalom, világirodalom, tanulmányok. Bp., 1961. I. köt. 180–195. p. (továbbiakban: TURÓCZI–TROSTLER 1961.); OLÁH RÓBERT: Pierre Poiret ajándéka. Adalék Apáti Madár Miklós peregrinációjához. In: *Könyv és Könyvtár*, 2006. 183–192. p.

³¹ A' szabados tudományoknak mesteréhez, philosophiának doktorához, Helvética Confessiön lévő szathmári szent gyülekezetnek kegyes prédikátorához, azon dioecesisben lévő tiszteletes atyjafiaknak érdemes esperestjéhez, tiszteletes és tudós Vári Mihály uramhoz, régi barátságunk szövétsége szerint, Vári Kristina szerelmes hajadon leánya' égi tűz miatt esett szomorú halála felett, vigasztaló levele Apáti Miklósnak, minap' varannai, most a' nemes lasztótzí eklésiának prédikátorának nemes Zemplén Vármegyében. In: VÁRI MIHÁLY: Thabera, az-az, Istennek olyan

Omnáriuma végén olvashatjuk néhány elhalványult elmélkedését, meditációját.³² A sokszor emlegetett okokkal magyarázhatjuk, hogy pályája nem tudott kiteljesedni: a török kiűzése utáni évtizedek, a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc körüli idők nem kedveztek az alkotómunkának.

Gondolkodását formáló hatások: iskolái és tanárai

Apáti főművében, a *Vita triumphans*ban³³ megemlékezett egykori debreceni tanáiról: Martonfalvi Tóth Györgyről (1635–1681), Szilágyi Tönkő Mártonról (1642–1700) és Lisznyai Kovács Pálról (1630–1695), akik (az elhunyt Martonfalvi kivételével) néhány kedves sorral indították útnak egykori diákjukat Németalföldre.³⁴ A tudós professzorok, a puritanizmus és a karteziánus filozófia jelentős személyei nagy hatással voltak Apátira.

A Váradról menekült kollégium professzora, Martonfalvi (1635–1681) meghatározó befolyással volt a Debreceni Kollégium szellemiségére, valamint az itteni működése idején született művein keresztül az egész református egyházra. Ő vezette be Petrus Ramus dialektikáját a kollégiumi oktatásba, ami hatott Apáti gondolkodására is.³⁵ Kevés ideig lehetett tanítványa az ifjú tógátus, aki Martonfalvi halála előtt alig két hónappal subscribált.

Szilágyi Tönkő (1642–1700) Leidenben a karteziánus filozófus, Arnold Geulincx tanítványa volt. Apáti először tőle hallhatott Descartes-ról a Debreceni Kollégium auditoriumában, filozófiai meggyőződését csak tovább erősítették a németalföldi peregrinációja során őt érő hatások.³⁶ Aligha lehetett véletlen, hogy egykori tanára, Szilágyi Tönkő Márton filozófia tankönyvének mottóját szedette a *Vita triumphans* címlapverzójára – megtartva az utolsó két szó kiemelését is.³⁷

Lisznyai (1630–1695) háromrészes *Professiones scholasticarum* (Debrecen, 1683, 1687, 1690) volt az első hazai egyetemes egyháztörténet, melyben erős földrajzi háttérrel rajzolta meg a témát. A magyarok eredetét kutatva született a *Magyarok chronicája* (Debrecen, 1692), melyben Kr. u. 268 és 1464 között mutatta be népünk történelmét.³⁸ Mint kollégiumi ta-

---

meggyulladt tüze, mellyet az égből hirtelen botsátott [...] Vári Kristinára. Kolozsvár, 1716. 85–112. p. Az 1712-es gyászos eseményre egy évvel később reflektáló mű csak 1716-ban jelent meg Vári művében, Szigeti Gyula István *Elmélkedésével* együtt.

³² A Báthly által jelzett elmélkedés („midőn idősb Kanta János, tekintetes úri férfiú gyógyíttatása okáért Szónokba lovagolna”) mellett több meditatio is olvasható az *omniárium* végén. Apáti: *Omnárium*. 25r–28v. p.; BÁSTHY JÓZSEF: *Magyarok emléke, a' velek rokon 's azon egy kormány alatti nemzetekével*, 1526 óta. Buda, 1836. 264. p.

³³ APÁTI MADÁR MIKLÓS: *Vita triumphans civilis, sive Universa vitae humanae periphēria, ad mentem [...] Renati Des Cartes ex unico centro deducta*. Amstelodami, 1688. *Epistola nuncupatoria*. (továbbiakban: *Vita triumphans civilis.*) *4v. p.

³⁴ Apáti: *Peregrinációs album*. 31r., 37r. p.

³⁵ 1. kiad.: Utrecht, 1658; 2. kiad.: Debrecen, 1664. Ld.: MAKKAI, 1988. 51. p.

³⁶ MESTER BÉLA: *A magyar karteziánizmus történetírási hagyományaink tükrében*. In: *Kellék*, 2007. 100. p.

³⁷ Hugo de Sancto Victore: „Multi multa sciunt, sed se ipsos nesciunt; cum summa philosophia sit COGNITIO SUI.” SZILÁGYI TÖNKŐ MÁRTON: *Philosophia ad usum scholarum, praesertim Debrecinae applicata*. Heidelbergae, 1678. (RMK III. 2899.)

³⁸ MAKKAI, 1988. 62–64. p.

nár Németalföldről hozott mappák segítségével, szemléltetve kezdte tanítani a történelmet, ezekkel magyarázva az egyes városok és országok fekvését.³⁹

Peregrinusként Apáti a legtöbb időt a leideni egyetemen töltötte, ez volt a legtekintélyesebb és egyben a legdrágább is a németalföldiek közül.⁴⁰ Két egykori debreceni diákkal, Makódi Jánossal és Nánási Lovász Mihályval együtt subscribált 1685. augusztus 20-án.⁴¹ 1686. november 6-án előbb Christoph Wittich, majd november 9-én kétszer Jacob Gaillard elnökletével disputált az Urim és a Thummim természetéről.⁴² A nyomtatványon, mint „autor et respondens” szerepel, tehát a disputáció során nem egyszerűen csak a „praesens” professzorok művét védte meg, hanem önálló munkával jelentkezett. Az értekezés később bekerült a tudományos élet vérkeringésébe: a groningeri coccejánus professzor, Johannes Braunius nem éppen hízelgő módon nyilatkozott róla.⁴³ Fél évvel később, 1687. április 26-án Gaillard vezetésével újabb védelemre vállalkozott, ezúttal Mózes vesszejéről.⁴⁴ Két karteziánus tanára tehát biztosan volt Apátinak, Gaillard bejegyzését is olvashatjuk Apáti albumában.⁴⁵ Rajtuk kívül számos filozófia- vagy teológiaprofesszor neve szerepel még ugyanott, de egyáltalán nem biztos, hogy mindegyikük hallgatója lett volna. Jacob Gronovius, Theodore Ryckius, Stephen le Moyne vagy Wolfgangus Senguerdius előadásait látogathatta a Leidenben töltött két év alatt. Burcher de Volder biztosan tanította őt és Vári Mihályt, hiszen a Várihoz írott *Vigasztaló levél*ben, mint „a mi Mélt(óságos) Gamalielünk Lejdában” emlékezett meg róla.⁴⁶

1687 végétől 1688 decemberéig a franekeri egyetemen tanult, bár az anyakönyvben⁴⁷ nincs nyoma sem beiratkozásnak, sem annak, hogy ott disputált volna. Köztudott, hogy ez nem volt feltétele az egyetemi stúdiomoknak, így diákjaink gyakran mellőzték a kiadással járó procedúrát. Itt tartózkodása idején jelent meg a *Vita triumphans civilis*, melynek előszavát 1688. február 10-én keltezte Amsterdamban.⁴⁸ A peregrinációs albumában jóval kevesebb franekeri bejegyzést olvashatunk, mint leidenit. Két

³⁹ GAÁL BOTOND: A természettudományok oktatása és művelése a Kollégiumban. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988. 619. p.

⁴⁰ GRAAF, G. HENK VAN DE: A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században, 1690–1795. H.n. [Kolozsvár], 1979. (továbbiakban: GRAAF, 1979.) 38–41. p.

⁴¹ Album, 1875. 676. p.

⁴² Disputatio theologico-critica tripertita naturae tōn ūrīm we-tūmīm Urim et Thummim ad mentem Scripturae Sacrae, supertatis heterogeneis opinionibus enucleandae consecraneae [...] pars I-III. Lugduni Batavorum, 1686. (RMK. III. 3402.)

⁴³ „Nicolaus Apáti, Ungarus, in sua tenebricosa Disputatione, De Urim et Thummim...” Ld. BRAUN, JOHANNES: Vestitus sacerdotum Hebraeorum. Amsterdam, 1701. 596–597. p.

⁴⁴ Disputatio theologica de virga Mosis. Lugduni Batavorum, 1687. (RMK. III. 3445.)

⁴⁵ Apáti: Peregrinációs album. 9r. p.

⁴⁶ Vigasztaló levele. (Ld. 31. sz. jegyz.) 91. p.

⁴⁷ Album studiosorum Academiae Franekerensis. (1585–1811, 1816–1844) I. Naamlijst der studenten. Red.: Fockema Andreae, Sybrandus Johannes – Meijer, Theodorus Josephus. Franeker, 1968.

⁴⁸ Vita triumphans civilis. Epistola nuncupatoria **5r. p.

orvosprofesszort kivéve mindössze id. Campegius Vitringa (1659–1722), a teológia és a keleti nyelvek professzora ajánló sorait tudjuk felmutatni a Franekerben töltött egy évből – mintha elsősorban az orvosi stúdiumok miatt kereste volna fel az egyetemet. Az 1688. év nagyobb részében egyébként Amsterdamban tartózkodott, erre utal Apáti három különböző keltezése.⁴⁹ Itt találkozott Pierre Poiret-val (1646–1719), aki karteziánus filozófusként és a református misztika megteremtőjeként ismert. Apátira gyakorolt hatását a *Vita triumphans*ban Turóczi–Trostler József mutatta ki.⁵⁰

Franekerből Utrechtbe vezetett Apáti útja, ahol 1688. december 14-től 1689 szeptemberéig, összesen 9 hónapig tartózkodott. Itt sem subscribált vagy disputált.⁵¹ Peregrinációs albuma szerint az Utrechtben töltött hónapok alatt főként orvostudományt hallgathatott Johannes Munnicks (1652–1711) anatómus és botanikus, valamint Jacobus Vallan (1637–1720) orvos-professzor vezetésével.⁵²

Végezetül még egy intézményt látogatott Apáti a holland tartományokban: 1689 szeptemberében az amsterdami Athenaeum Illustre hallgatója volt. Az iskola ugyan nem rendelkezett az egyetemek klasszikus négy karával, és doktori címet sem adományozhatott, filozófiaoktatása mégis egészen kiváló volt, megelőzte a groningeni és harderwijki egyetemet is.⁵³ Az Athenaeum rektora, Petrus Surendonck és tanárai, Johannes de Raey és Gerbrand van Leeuwen bejegyzéseit megtaláljuk Apáti peregrinációs albumában, utóbbira pedig a *Vita triumphans*ban is hivatkozott egy alkalommal.⁵⁴ Amsterdami látogatásának elsődleges célja az lehetett, hogy átvegye a rábízott csomagokat („tizenöt fejer ládák, három feketék, és három öreg bálók”⁵⁵) Tótfalusitól.

A négy évnél hosszabb külföldi tanulmányút önmagában is érdekes, hiszen általában csak egy-két évet tölthettek kint a peregrinusok, amit a rektórián keresett és más forrásokból gyűjtött pénzből finanszíroztak. Apáti ellenben biztosan nem tanított partikuláris iskolában, hiszen a Kollégiumból való távozása évében már külföldön találjuk. Az egyetemi disputációk ajánlása nyomán valószínűnek tartom, hogy az apján kívül a cívisváros világi és egyházi vezetői,⁵⁶ valamint II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem tá-

⁴⁹ A *Vita triumphans civilis* előszava (1688. február), a debreceni Kollégiumnak küldött példány autográf ajánlása. (1688. augusztus.) – TtREK Nk. Rmk 585. Címlap. Ill.: Pierre Poiret bejegyzése Apáti album amicorumában. (1688. november.) Apáti: Peregrinációs album. 161. p.

⁵⁰ TURÓCZI-TROSTLER 1961. 183–194. p.

⁵¹ Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI–MDCCCLXXXVI. Utrecht, 1886.

⁵² Apáti: Peregrinációs album. 40r., 157r. p.

⁵³ WITTMANN TIBOR: Németalföld aranykora. Bp., 1965. (Európa nagy korszakai, Németalföldi forradalom) 278–288. p.

⁵⁴ Apáti: Peregrinációs album. 131r., 163r., 88r. p.

⁵⁵ Apáti: Omniárium. 8r. p. (Újrakezdődő lapszámozás.)

⁵⁶ Néhányan a névsorból: Szenczi A. Pál lelkész, Szilágyi Tönkö és Lisznyai professzorok, ifj. Komáromi Csipkés György, Balyik András, valamint Bartha Boldizsár főbíró.

mogatták. Az első egyetemi értekezése sárospataki példányán⁵⁷ olvasható autográf ajánlás arra utal, hogy Teleki Mihály kancellár is segítette a tanulmányait. Téves ellenben Jakab Elek azon vélekedése, hogy az ifjabb Apafi a *Vita triumphans civilis* kiadását támogatta volna, mivel Apáti az *Urim et Thummim* (1686) első részét ajánlotta neki. A fejedelemnek címzett, Jakab közlésében keltezetlen levélből annyi derül ki, hogy idősebb Apáti Miklós támogatást kért az akkor Leidenben (!) lakó fia egyik művének megjelentetéséhez. Ez nem lehetett más, mint az 1686-ban ott kinyomtatott disputáció, az *Urim et Thummim*.⁵⁸

Autográf sírversében Apáti Miklós így vallott önmagáról: „Lelkész és orvos voltam, ki követte Lukácsot, / Testnek–léleknek adtam az írt egyaránt.”⁵⁹ A leideni és az utrechti egyetemek orvosi karain ottjártakor már működtek theatrum anatomicumok, hortus botanicusok és gyakorlati oktatást nyújtó klinikai termek,⁶⁰ az elméleti előadások mellett ezeket is biztosan látogatta. Peregrinációs albumában 7 németalföldi orvos vagy orvosprofesszor bejegyzése olvasható, akik közül néhányan őt is oktatták.⁶¹ Amsterdamban Tótfalusi Kis Miklós révén kerülhetett kapcsolatba Abraham van Poot (1638–1703) karteziánus–coccejánus orvossal, aki jól ismert a hazai szakirodalomban a gályarab prédikátorok szenvedéseiről szóló mű szerzőjeként. Apáti németalföldi orvosi kapcsolatairól bővebben Bujtás László Zsigmond tanulmányából tájékozódhatunk.⁶² Orvosi oklevelet nem szerzett, jelenleg nem ismert ilyen tárgyú disputációja, omniáriumában is csak egy himlő gyógyításával kapcsolatos rövid leírást olvashatunk.⁶³ Weszprémi István gyűjteményében fennmaradt egy „búbo

⁵⁷ „Excellentiss(imo) Generali, D(omi)no D(omi)no Michaëli Teleki de Sz(ék) Celsissi(mi) D(omi)ni Principis Tran(sylva)niae Intimo Consiliario, [...] omnium dicti Regni Generali, Decimar(um) Arendator, Co(mitatum) Albensis, Thordensis, ac Maramaros Co(mi)ti, Arcium Huszt, (Kö)vár Districtusque ejusdem ac Sedium Siculicalu(m) Csik, Gyir(gyo), Kaszon Capitaneo, ubique supremo, D(omi)no ac Mecoenati suo [...] addicto Author et Respondens missit Transylvaniam.”

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei munkatársai segítségét ezúttal is köszönöm.

⁵⁸ Ld.: JAKAB, 1883. 786–787. p. A tévedést átvette: TURÓCZI-TROSTLER 1961. 188. p., 36. sz. jegyz.

⁵⁹ WESZPRÉMI. 75. p.

⁶⁰ GRAAF, 1979. 38–46. p.

⁶¹ Leidenben Charles Drelincourt (1633–1697) anatómus és szülész, Lucas Schacht (1634–1689) orvos, Heinrich Ulhoorn (?–?) sebész, Paul Hermann (1646–1695) botanikus és orvos, Jacques le Mort (1650–1718) orvos-kémikus, Utrechtben Johannes Munnicks (1652–1711) anatómus és botanikus, valamint Jacobus Vallan (1637–1720) orvosprofesszor írta alá az emlékkönyvét. Ld. Apáti: Peregrinációs album. 1r., 23r., 33r., 41r., 91r., 40r., 157r. p. A személyek azonosításában segítségemre volt. GRAAF, 1979. 111–114. p.

⁶² BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND: Apáti Miklós ismeretlen verse a Hortus Malabaricusban. (1689) In: Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. Főszerk.: Ujváry Gábor e al. Bp., 2006. 99–114. p.

⁶³ Apáti: Omniárium. 32. p.

elleni” és egy „carbunculus elleni” receptje.⁶⁴ Bár nem volt hivatalosan felavatott orvos, Weszprémi szerint sikeresen praktizált és sokakat meggyógyított.

---

⁶⁴ Weszprémi István (1723-1799) orvos, lexikonográfus könyveinek és cikkeinek bibliográfiája. Összeáll.: Gazda István et al. Bp., 2004. (Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu> – 2012. október.)

MELLÉKLET

Apáti Madár Miklós szolgálati helyei (1690–1724)⁶⁵

⁶⁵ A térkép elkészítéséért Ósz Attila kollégámnak tartozom köszönettel.